

ZAGORKA JANC

MINIJATURE U ISLAMSKOM ASTROLOŠKOM SPISU ORIJENTALNOG INSTITUTA U SARAJEVU

Od velikog broja islamskih rukopisa koji se danas nalaze u jugoslovenskim kolekcijama, vrlo je mali broj onih koji su ilustrovani minijaturama. Jedan od ovakvih retkih rukopisa je fragment astrološkog spisa sa minijaturama, koji se čuva u Orijentalnom institutu u Sarajevu pod br. 150/52.¹ Od ovog rukopisa očuvano je samo 22 lista formata 26 × 17 cm koji su vrlo oštećeni i delimično grubo restaurirani. Tekst je pisan arapskim i turskim jezikom, (neshi), crvenim i crnim mastilom, i plavom, zelenom i tamnosmeđom temperom. Devet minijatura s predstavama zodijskih znakova i tekstom koji govori o sudbini ljudi koji su pod tim znakom rođeni, a koje su sačuvane u ovom rukopisu, rađene su temperom preko cele strane i predstavljaju samo mali broj od onih koje je ovaj rukopis morao imati. Sudeći po načinu predstavljanja pojedinih zodijskih znakova i njihovom položaju prema suncu i ostalim planetama, rukopis je morao imati oko 36 minijatura. Svaka minijatura je popraćena jednom stranom stihova kojim se opevaju vrline koje će posedovati čovek koji se rodi pod odnosnim zodijskim znakom. Ovaj deo teksta pisan je u horizontalnim redovima, naizmenično crnim i crvenim mastilom, izuzev naslova koji je pisan plavom, zelenom i smeđom temperom. Sa strane, u malim kvadratnim poljima teče dijagonalno postavljen tekst ispisan plavom, tamnocrvenom i zelenom temperom. Teško je rekonstruisati kojim redom su išle pretstave na ovim minijaturama, kada je od njih ostalo samo devet, ali njihova umetnička vrednost na svaki način nije time umanjena.

Na osnovu uporednih ispitivanja može se zaključiti da astrološki spis Orijentalnog instituta u Sarajevu spada u seriju astroloških rukopisa nastalih pod uticajem mesopotamskih škola arapskog Iraka iz vremena mongolske vlasti u ovim krajevima. Mongolska kultura nije imala neki presudni umetnički uticaj u zemljama Persije i Iraka,² ali je ostavila traga u načinu odevanja i oružju, što se

¹ Rukopis je kataloški obrađen od strane autora u Katalogu izložbe, Islamski rukopisi u jugoslovenskim kolekcijama, pod br. 2 — Beograd 1956.

² Na pomoći kod tumačenja teksta koji prati minijature, zahvaljujem Dr Hazimu Šabanoviću, naučnom saradniku Orijentalnog instituta u Sarajevu.

³ Armenag Sakisian, La reliure de la Pensée Occidentale sous les Mongols au XIVe et au début du XVe siècle. — Ars islamica, 1934, I, sv. 1, 19.

vidi i u našem rukopisu. Osim osnovnog uticaja mesopotamskih škola koji se ogleda u čitavom umetničkom tretmanu, u rasporedu figura, i načinu pretstavljanja personifikacija pojedinih planeta, očevidan je uticaj budističke umetnosti Indije koji vidimo u upotrebi zlata za označavanje očiju lava, što treba simbolički da pretstavi plamenove koji izbijaju iz očiju demona u budističkoj umetnosti.³

Minijature u našem rukopisu zahvataju čitavu stranu i ukomponovane su u izduženi pravougaonik. Gornji deo kompozicije zauzima zodijački znak sa suncem i personifikacijom odgovarajuće planete, a u donjem delu, u malim pravougaonim okvirima su takođe pretstave planeta: Mars kao mongolski ratnik s panciršlemom i mačem preko ramena; Saturn kao čovek crne puti, polunag u kratkim gaćama s sekirom preko ramena; Merkur s čalmom na glavi i perom u ruci, kako drži pred sobom razvijeni svitak s tekstom; Venera kao bogato odevena žena koja svira na leuti i najzd Jupiter, kao dostojanstveni i smiren čovek koji sedi skrštenih nogu s rukama na trbuhu uvučenim u široke rukave.

Sve ove minijature su rađene skoro grafički, bez senčenja. Figure su date u poluprofilu, izuzetno u profilu, dok su pokreti bez živosti, smireni i uravnoteženi. Položaj tela, pokreti i izrazi lica pojedinih ličnosti shematično se ponavljaju u jednoj ili dve varijante. Sve muške figure imaju iste kratke brade sa dugim tankim brkovima. Sve je to podređeno izvesnom kanonu koji daje specifičnu crtu svim rukopisima ove vrste na Starom Istoku.

Perspektiva je izgrađena podelom kompozicije u dva plana. U kompoziciji se ne oseća ni dubina prostora niti volumen figura i vegetacije. Biljke su vrlo bliske svom naturalističkom obliku, kao što je uobičajeno u persiskim i arapskim rukopisima mongolske škole iz XII i XIV veka. Njihov raspored i mesto nisu u logičkoj vezi sa sadržajem kompozicije, nego su korišćene uglavnom da ispune prostor i možda samo da formalno povežu kompoziciju.

Životinjske pretstave date su najčešće delimično stilizovano i površinski, nekad u pokretu, nekad u stavu mirovanja.

Način odevanja svih figura dosta je monoton. Ženske i muške figure obučene su u klasični mongolski kostim, koji se sastoji od jednostavne haljine s dugim rukavima i okruglim izrezom oko vrata, koja se spreda zakopčava i opasuje nisko u struku. Na pojasu je okrugli zapon u obliku cveta. Pri sedenju skrštenim nogama, haljina je pridu raskopčana i vidi se postava druge boje. Ova odeća se javlja u dve varijante: zakopčana do grla i otkopčana do blizu pojasa (sl. 1). U dvema minijaturama, Merkur ima preko ramena prebačenu draperiju, koja mu pada u vertikalnim naborima preko grudi. Izuzetak od ove, skoro uniformne odeće, čini odelo Saturna, koji je obučen samo u gaće koje mu dosežu do kolena i koje na nekim pretstavama potsećaju na draperiju omotanu oko bedara.

Obuća je prikazana jedino na Jupiteru u zodijačkom znaku Venere, gde on ima na nogama plitke šiljate crne cipele.

Sve glave su pokrivenе čalmana ili kapama, tako da se način češljanja ne vidi, sem na Saturnu koji ima kratko ošišanu sedu kosu. Jupiter i Merkur nose redovno bele čalme; Marsu je glava pokrivena panciršlemom koji mu pada po ramenima; Venera ima na glavi neku vrstu krune, kakve nalazimo na ženskim

³ E. Blochet, *Les enluminures des manuscrits orientaux — turcs, arabes, persans — dela Bibliothèque Nationale — Paris 1926, 73.*

figurama (anđelima) u turskom rukopisu Muhamedove apokalipse iz 1436 god.⁴ Figure koje označavaju pojedine zodijačke znake date su sa nekoliko vrsta kapa (sl. 2).

Sadržajno sasvim nevezano uz kompoziciju (strelac, list 16v.) javlja se na početku drugoga plana mala stolica na preklop prekrivena plavom draperijom. Po svojoj prilici se ovde radi o rahlama sa koranom, koje se obično prekrivaju tekstilom (sl. 3).

Oružje koje nalazimo na minijaturama našeg rukopisa nije posebno raznovrsno ni interesantno. Javlja se mongolski luk u zodijačkom znaku strelca (list 16 v.); tobolac sa strelom u drugoj varijanti istog znaka (list 17 v.); mongolski mač u svim predstavama Marsa, kakav nalazimo u persiskom rukopisu Istorije Mongola Rashid Ad-Din-a iz vremena oko 1310 god.⁵ sekira na tankoj izduženoj dršci koju preko ramena nosi Saturn i kakve vidamo u rukama robova koji prate u lov svoje gospodare, u nizu persiskih i arapskih rukopisa od XIII do XVI veka, i najzad neka vrsta srpa sa izduženom drškom, kojim Jupiter seče granu na minijaturi sa zodijačkim znakom Venere (list 22 v.). Ovakav isti srp nalazimo u rukopisu Pariske Nacionalne biblioteke br. 5036 iz vremena oko 1437 god. u rukama Herkula, što bi na svaki način hronološki odgovaralo našem rukopisu⁶ (sl. 4 i 5).

Od muzičkih instrumenata javlja se leuta sa suženim delom povijenim na dole, na kojoj svira Venera (sl. 6). Izuzetno na minijaturi koja predstavlja zodijački znak Venere, ova svira na dva različita instrumenta. Gore u vrhu kompozicije, predstavljena kao glavni zodijački znak, Venera svira u dugačku frulu, a dole u frizu planeta, drži u rukama krug, koji bi možda mogao predstavljati daire.

Ornamentika se ograničava na najjednostavniju geometrijsku i na motiv koji je nastao preplitanjem dveju paralelnih traka, a koji je karakterističan za tepihe perioda Timurida u XIV i XV veku⁷ (sl. 7). Ovi ornamentni komponovani u uske trake nalaze se na okviru arkade koja skoro redovno zatvara gornji deo kompozicije, na pravougaonim prostirkama na kojima sede pojedine figure i na velikom žutom jastuku na koji se oslanja Jupiter u pretstavi zodijačkog znaka strelca (list 17 v.).

Minijature u ovom rukopisu rađene su temperom i zlatom na beloj podlozi hartije. Kolorit je miran i uzdržan i pored velikog bogatstva boja i tonova. Neke partije rađene zlatom ispucale su, a zlato je istrveno. Sve su boje dosta oštećene, te se može pretpostaviti da su imale rđavu podlogu ili sredstvo kojim su vezivane nije bilo dobrog kvaliteta. Rađeno je bez senčenja, a nabori draperije i oblici tela koji se naziru ispod odeće naznačeni su samo šrafiranjem. Ustvari se čitav postupak svodi na površinski crtež i čisto grafička rešenja kakva često nalazimo u istočnjačkom slikarstvu. Malo otstupanje od ovoga čini obrada lica, čiji je inkarnat svetlo i tamno ružičast sa crvenim senkama na obrazima i oko očiju.

Boje kojim su rađene minijature ovog rukopisa su: plava, žuta, oker, ljubičasta, maslinastozelena, svetlozelena, crvena, bela, svetlosmeđa, mrka i zlato.

⁴ Ibid., tabla XXXVI.

⁵ Ibid., tabla XXVII.

⁶ Op. cit., tabla XXXIX.

⁷ Amy Briggs, *Timurid carpets*, *Ars islamica* XCMXL, 32, sl. 70.

Na osnovu dosada iznetog, može se zaključiti da je rukopis Orijentalnog instituta u Sarajevu nastao pod uticajem mesopotamskih rukopisa arapskog Iraka iz perioda mongolske vlasti. Osim ovog osnovnog uticaja mesopotamskih škola, u ovom rukopisu nalazimo mongolski uticaj koji se ogleda u načinu odevanja i oružju, i izvesne elemente budističke umetnosti Indije.

Na osnovu uporednih ispitivanja, kao i prema analizi ornamentike, odela, oružja i drugih elemenata materijalne kulture, ovaj se rukopis može datirati u XV vek.

Kao što je rečeno, u fragmentu ovog rukopisa sačuvano je samo devet minijatura, koje teku od četrnaestog do dvadesetdrugog lista prema novoj paginaciji.
Opis minijatura:

List 14: Sunce u znaku jarca u opoziciji sa Saturnom. U gornjem delu kompozicije pod arkadom koja je zatvara nalazi se Sunce — sedeća figura koja svoj oreol oko glave drži obema rukama. U prvom planu je Saturn koji sa podignutom sekirirom iznad glave jaše na jarcu. Prostor između figura ispunjen je sitnim plavim crtama koje označavaju travu, i žbunovima rascvetanog žutog, oker i ljubičastog cveća.

Dole u nizu pravougaonih okvira redaju se pretstave planeta. S leva na desno: Mars, Saturn, Venera, Jupiter i Merkur.

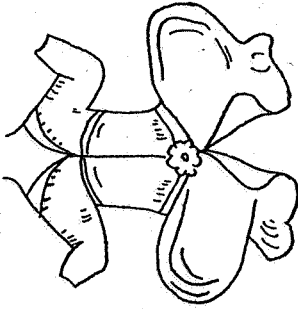
List 15: Sunce u znaku blizanaca u opoziciji s Marsom i Merkurom. Glavni deo kompozicije smešten je pod veliki ornamentima ukrašen luk. U prvom planu su blizanci i Merkur sa svitkom u ruci i mastionicom pred sobom. U drugom planu, u vrhu kompozicije je Mars s mačem preko ramena, koji kleči na jednom kolenu. Prostor između figura je kao i u prethodnom listu, kao i na ostalim minijaturama, ispunjen bujnom vegetacijom. Dole u pravougaonim okvirima nižu se planete sledećim redom: Saturn, Mars, Venera, Jupiter i Merkur.

List 16: Sunce u znaku strelca (kentaure) u opoziciji s Jupiterom i Merkurom. Gornji deo kompozicije, bez uobičajenog luka koji je zatvara, zauzimaju, u prvom planu Strelac i Jupiter i na levoj strani drugog plana Merkur. Strelac dat kao kentaure s podvijenim repom u obliku stilizovane palmete, s odapetim lukom, okrenut je licem prema Jupiteru. Merkur sa svojim uobičajenim atributima, divitom i razvijenim svitkom, sedi na belom zastiraču s nogama skupljenim uz telo.

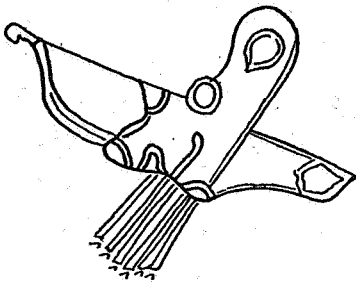
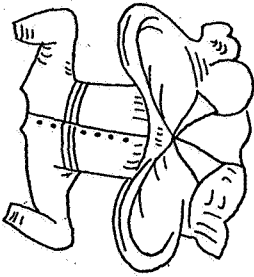
Sem vegetacije koja, kao i u ostalim minijaturama ispunjava prostor između figura, ovde se javljaju i ptice (golubovi?) koji sede po vrhu listova na krošnji drvetu, u desnom gornjem uglu. U sredini kompozicije postavljene su niske rahle prekrivene plavom draperijom.

Dole u frizu planete se nižu sledećim redom: Mars, Saturn, Merkur, Venera i Jupiter.

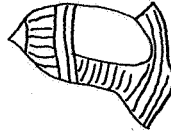
List 17: Sunce u znaku strelca (tobolac sa strelama) u opoziciji s Jupiterom i Mesecom. Glavna kompozicija je bez luka koji je zatvara. U prvom planu je tobolac sa strelama kao simbol strelca i Jupiter koji sedi skrštenih nogu oslonjen na veliki žuti jastuk. U gornjem levom uglu je figura koja pred sobom u visini glave drži mesec. Dole, s leva na desno nižu se sledeće planete: Mars, Saturn, Merkur, Venera i Jupiter (Tab. I).

Sl. 1

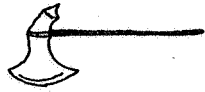
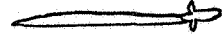
Sl. 5

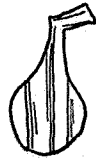
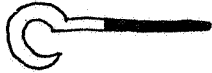
Sl. 2

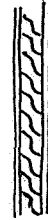
Sl. 3

Sl. 4

Sl. 6

Sl. 7

List 18: Sunce u znaku Jarca u opoziciji sa Saturnom i Marsom. Skoro cela glavna kompozicija je s gornje tri strane uokvirena širokom trakom prepleta. U prvom planu je jarac koga Saturn drži na uzici. Saturn je izuzetno na ovoj pretstavi odeven u maslinastozelenu haljinu i ima turban na glavi. Njegov atribut, sekira, prebačena mu je kao i obično preko ramena. U drugom planu je Mars u zlatnožutoj haljini sa šlemom na glavi i mačem preko desnog ramena. U levoj ruci, u visini glave on drži okruglu posudu iz koje izbija plamen. Dole u nizu planeta su: Mars, Saturn, Venera, Jupiter i Merkur (Tab. II).

List 19: Sunce u znaku lava u opoziciji sa Saturnom. U prvom planu je figura koja jaše na lavu i koja označava Sunce; ona ima oko glave veliki zlatni oreol koji pridržava obema rukama. U drugom planu je Saturn. U donjem redu se planete nižu sledećim redom: Mars, Merkur, Saturn, Venera i Jupiter.

List 20: Sunce u znaku lava u opoziciji s Jupiterom. U prvom planu je lav koji leži okrenut prema suncu. Na levoj strani drugoga plana je Jupiter, očiju takođe uprtih u sunce. Dole u frizu, planete se nižu sledećim redom: Mars, Merkur, Saturn, Venera i Jupiter (Tab. III).

List 21: Sunce u znaku lava u opoziciji s Marsom. U prvom planu je lav u hodu. U drugom planu, pod polukružnom arkadom, na pravougaonom plavom tepihu sedi personifikacija Sunca — figura u dugoj oker haljini i Mars u istom, samo ljubičastom odelu, opasan u struku širokom vrpcom svezanom spreda u čvor. Dole u nizu planete idu ovim redom: Mars, Venera, Jupiter, Merkur, Saturn.

List 22: Pretstava koja je data na ovom listu sadržajno nije jasna niti je tekstom koji je prati dovoljno objašnjena. U prvom planu kompozicije je Jupiter u dugoj plavoj haljini sa srpom na dugoj dršci, kojim seče jednu granu. Na nogama su mu crne plitke cipele. Gore pod svodom arkade koja zatvara kompoziciju sedi Venera u dugoj oker haljini s krunom na glavi i svira u frulu. Planete se dole u fruzu, nižu sledećim redom: Saturn, Mars, Jupiter, Venera i Merkur.

Na kraju treba naglasiti da tekst koji prati pojedine minijature, ne objašnjava dovoljno njen sadržaj, te tumačenja koja su data, nisu uvek rađena prema pomenutom tekstu.

NAPOMENA REDAKCIJE: Kako se autor ovoga rada osvrnuo samo na umjetničke minijature potrebno je dati potpuniji opis samog kodeksa.

Na prvom listu kodeksa u četverouglastoj ukrasnoj ornamentici (zlatnom, tamnoplavom i bijelom temperom) crvenim tušom ispisan je naslov djela: (sic) مجموعة بيارك (blagoslovena zbirka). Jasni tragovi, međutim, pokazuju da je prvotni naslov (bijelom temperom) bio ispravno napisan, مجموع بيارك. Prema tome pravopisna greška (neslaganje u rodu) potječe svakako od prepisivača. Ispod toga u okruglom ornamentu stoji od iste ruke podnaslov u kome je dat kratak sadržaj djela: واحكام البروج وغير ذلك فقه الله من ملكه امين (sic) فيه من توايخ الانبيا (sic) u njoj su neki anali vjerovjesnika i z ikoni zvijezda i drugo — neka bog pomogne onoga tko je posjeduje — amen!.

Ime autora ovoga kodeksa nije istaknuto u sačuvanim fragmentima niti se on može na drugi način utvrditi. C. Brockelmann spominje u svojoj Istoriji arapske književnosti opsežno istorijsko djelo (294 lista) od Ibn al-Amida (umro u Damasku 672/1273 godine) pod naslovom المجموع المبارك (GAL, Supl. I, 590; G. Flügel, Kat. II, br. 884), ali naš manuskript nema

nikakve veze sa tim djelom, nego pretstvalja fragmente nekog astrološkog djela koje Brockelmann ne spominje. Od ovoga kodeksa sačuvan je samo jedan dio, svega 22 lista bez orginalne paginacije. Ovi sačuvani fragmenti su bili naknadno paginirani olovkom. Kad je ta paginacija vršena, kodeks je imao najmanje 149 stranica, jer jedna stranica nosi taj broj. Međutim sačuvano je od toga samo 43 stranice ne računajući naslovnu stranicu i to: 1—27, 50, 51, 54—57, 66—69, 106, 107, 146—149. Ta je paginacija očito pogrešna, na pr, str. 3 mora da se veže uz str. 16 (pjesma).

Na drugoj stranici prvog lista (str. 1) pod naslovom: (sic) **شيء من تواريخ الانبيا** (sic) **والمخلفا** (nešto iz istorije vjerovjesnika i kalifa) daje izvjesne bibliske cifre o vremenskim periodima od Adama do Muhameda. Kontinuitet se ovdje prekida, jer manjkaju daljnji listovi. Sudeći prema ovoj stranici ovo poglavlje je posve kratko. Stranice 2—3 i 16—19 sadrže pjesmu na arapskom u slavu Muhameda pod naslovom koji se iz završetka razumije (str. 19): **قصيدة المباركة**. Početak pjesme manjka.

Mnogo je značajniji osnovni astrološki dio djela. Interesantno je da je tekstualni dio prije minijatura, kako je spomenuto, pisan naizmjenično arapskim i turskim jezikom, dok je tekst minijatura pisan isključivo arapski. Jedno poglavlje na arapskom posvećeno je gatanju u kojem se tumače izvjesne pojave i događaji u vezi ulaska mjeseca u zodijakalna zviježđa (**الرجز والقال الواقع بحسب حلول القمر في البروج الاثني عشر**) pa navodi: škripanje vrata = skori put; zujanje u uhu = glas; gakanje vrane = oproštaj; strah = veselje; gašenje svjetiljke = briga poslije veselja; spadanje prstena = bolest itd. Zatim slijedi, na turskom, poglavlje o astrološkom tumačenju uzroka i zakona pojave duge u odnosu na položaj i faze mjeseca.

Na koncu dolazi devet listova sa minijaturama na jednoj strani, a na drugoj se nalaze redovito po dvanaest stihova kojima se proriču svojstva osobe rođene pod odnosnim zodijakalnim znakom npr. 1) njegov život i tijelo... 2) njegov imetak, sticanje i zarada itd. Na svim tabelama stihovi idu istim redom, identične su formulacije, mijenjaju se imena zviježđa (uvijek dva) i razumljivo drugi položaj iziskuje i drugačije pretskazivanje. Kako se je s tim tabelama praktično radilo i koliko ih je bilo ne znamo jer fali ključni tekst za njihovo rješenje.

Može se samo zaključiti da je djelo bilo dugo vremena u praktičnoj upotrebi kao astrološki priručnik jer su sve marginalije (do minijatura) i to: 2—10 i 16—23 kao i jedna prazna stranica kodeksa (str. 11) gusto ispunjene izvadcima iz nekog astrološkog djela o zapisima, falovima i gatanjima. Ove dopune ispunjavaju i tri umetnuta lista (drugi papir) tj. str. 12—15 i 24—25 kao i nutarnju stranu zadnje korice. Tako se može reći da se na marginama i umetnutim listovima nalazi jedno drugo astrološko djelo odnosno njegovi izvaci o zapisima i falovima očito kao nadopuna osnovnom djelu sa umjetničkim minijaturama. To glosiranje vršeno je sasvim neuko i posve lošim rukopisom. Izgleda od iste ruke vršena je i naknadna vokalizacija arapskih tekstova kodeksa i to posve pogrešno. — (A. H.)

SUMMARY

MINIATURES IN ISLAMIC ASTROLOGICAL RECORD AT THE ORIENTAL INSTITUTE OF SARAJEVO

At the Oriental Institute of Sarajevo, in the collection № 150/52, may be seen part of an astrological record dating from the 15th century. The manuscript has 22 leaves (format 26×17 cm). The text is written in Arabic, and partly in Turkish. The leaves 14 to 20 of the text contain miniatures with illustrations of the signs of the zodiac and a topical accompanying commentary.

The manuscript is one of a series that originated in the times of Mongol rule in those parts. Besides this main influence the manuscript shows the influence of Mongolian costume and weapons, as well as traces of some elements taken from the Indian Buddhist art.

